

MÜQAVİLƏ AZADLIĞI VƏ MƏHDUDİYYƏTLƏRİ: MÜASİR TENDENSİYALAR

FİDAN BAYRAMOVA¹

Annotasiya

Məqalədə mülki hüququn əsas prinsiplərindən olan müqavilə azadlığının hüquqi mahiyyəti, eləcə də normativ əsasları təhlil edilmişdir. Müqavilə azadlığının xüsusi mülkiyyət və iradə sərbəstliyi prinsipləri ilə əlaqəsi, həmçinin hüquqi önəminin ətraflı şəkildə araşdırılması da bu məqalənin predmetini təşkil edir. Araşdırmada müqavilə azadlığı hüququnda tətbiq edilən məhdudlaşdırıcı hallar və onların təsbiti əsaslarına xüsusi yer verilmiş və müasir azad bazar iqtisadiyyatı şəraitində müqavilə azadlığının rolu hüquqi-nəzəri və praktiki cəhətdən dəyərləndirilmişdir. Doktrinal ədəbiyyat, milli qanunvericilik və məhkəmə təcrübəsi əsasında edilən təhlillər müqavilə azadlığının hüquqi mexanizmlərinin daha da inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə bağlı elmi nəticəyə gəlməyə və uyğun təklif irəli sürülməsinə imkan yaratmışdır. Həmçinin yeni texnologiyalar erasında müqavilə azadlığının yeni hüquqi çərçivələrə uyğunlaşma prosesi araşdırılmış, elektron müqavilələr, smart kontraktlar və blokçeyn texnologiyalarının müqavilə münasibətlərinə təsiri hüquqi baxımdan nəzər yetirilmişdir. Bu aspektdə süni intellekt, informasiya təhlükəsizliyi və ESG (ətraf mühit, sosial və idarəetmə - ƏSİ) prinsipləri fonunda müqavilə azadlığının aktual problemləri göstərilmiş və Azərbaycanda bu sahədə mövcud olan normativ boşluqlara diqqət yetirilmişdir. Nəticədə, rəqəmsal müqavilələrin hüquqi tanınması və bu sahədə milli qanunvericiliyin beynəlxalq praktikaya uyğun təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Müqavilə azadlığı yalnız hüquqi normativlərlə deyil, eyni zamanda etik və sosial prinsiplərlə uzlaşdırılaraq müasir dövrün çağırışlarına cavab verməlidir.

Açar sözlər: müqavilə azadlığı, mülki hüquq, iqtisadi münasibətlər, məhdudiyətlər, smart-kontraktlar, rəqəmsal müqavilələr, iradə sərbəstliyi.

I. Giriş

İqtisadiyyatın və biznesin dinamik inkişafına pozitiv təsir edən müqavilə azadlığı mülki dövryyənin hüquqi çərçivədə nizama salınması və davamlı inkişafında vacib və önəmli rola malikdir. Mülki hüququn fundamental prinsiplərindən biri kimi müqavilə azadlığı müqavilə tərəflərinə öz iradələrinə uyğun hüquq və öhdəlikləri müəyyən etməyə imkan verir.

Eyni zamanda ictimai münasibətlərin dinamik xarakteri və iqtisadi subyektlər arasında qeyri-bərabər münasibətlər və ya situasiya müqavilə azadlığının təmin etdiyi hüquqlardan bəzən sui-istifadə edilməsinə və müəyyən kontekstlərdə hüquqi qeyri-sabitliyin yaranmasına səbəb ola bilər. Xüsusilə, istehlakçılar, işçilər və digər iqtisadi və sosial cəhətdən daha az gücə malik tərəflərin hüquqlarının qorunması müqavilə azadlığının tənzimlənməsini zəruri edir. Belə ki, müqavilə azadlığının dar çərçivəyə alınmasına nümunə kimi kredit müqavilələrində tez-tez rast gəlinən bir vəziyyəti misal çəkmək olar. Kreditor rolunda çıxış edən tərəf, yəni bank və ya bank olmayan kredit təşkilatı bütün şərtləri əvvəlcədən özü müəyyən edir, borcalanın isə bu şərtləri dəyişdirmək imkanı ümumiyyətlə yoxdur. Borclu həmin vəziyyətdə sadəcə ya razılaşmalı, ya da, ümumiyyətlə, bu müqavilədən imtina etməli olur. Yəni borcalan hüquqi baxımdan özünün iradə ifadəsini müqavilə şərtlərini qəbul edərək bildirmiş olsa belə, onun müqaviləyə təsiri yoxdur. Qəbul edilmiş normadır ki, mülki hüquq münasibətlərində tərəflər bərabər hüquqludur, onlar bu münasibətlərə daxil olarkən inzibati hüquqa xas olan subordinasiya prinsipinin qaydalarına müvafiq bir şəkildə hərəkət etmirlər. Bu nöqtəyi-nəzərdən borcalana münasibətdə müqavilə azadlığının formal bir çərçivədə qaldığı görünür. Çünki borcalan əslində müqavilənin şərtlərini qəbul etmiş olsa da, ehtiyac və yaxud başqa alternativin olmaması səbəbindən razılıq verməklə bu cür müqavilənin tərəfi olur.

¹ Doktorant / Hüquq kafedrası / Milli Aviasiya Akademiyası / Hüquqşünas, “ART PLASTİK” əmtəə nişanı adı altında fəaliyyət göstərən müəssisə / email: ffbayramovaa@gmail.com

Bənzər vəziyyətə sığorta müqavilələrində də rastlanır. Sığorta təklifini irəli sürən sığortaçı müqavilə şərtlərini əvvəlcədən tərtib edir. Sığortaalan isə bu şərtlərə nə dəyişiklik edə, nə də müdaxilə edə bilər. Həmin vəziyyətdə onun rolu sadəcə sığortaçının vermiş olduğu hazır şərtləri qəbul edib-etməməkdən ibarət olur. Tərəflər arasında real danışıqlar baş vermədiyi üçün mahiyyət etibarilə bağlanmış müqavilə bir tərəfin iradə hökmünü bildirsə də, digər tərəfin müqavilə azadlığının yetəri qədər təmin edilməməsi ilə sonlanır. Bu cür hallarda müqavilə sadəcə texniki prosedura çevrilir. Borcalanın mövqeyinin zəifliyi və qarşılıqlı şərtləri irəli sürməkdə hüquqi imkanlarının olmaması müqavilə azadlığının mahiyyətcə necə məhdudlaşdırıldığını ifadə edir.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində vurğulanır ki, müqavilə azadlığı ictimai qaydanı, cəmiyyətin sağlamlığını və mənəviyyatını qorumaq, eləcə də digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarını müdafiə etmək məqsədilə müəyyən çərçivəyə salına bilər [3]. Bu, müasir hüquq sistemlərinin qəbul etdiyi yanaşmaya uyğun olmaqla, müqavilə münasibətlərində ədalətli balansın qorunmasına xidmət edir.

Qanunverici sadəcə tərəflərin maraqlarının qorunması istiqamətində çıxış etmir, o cümlədən üçüncü şəxslərin hüquqlarının müdafiəsinin təmininə diqqət yetirir. Məsələn, nikah dövründə ər və arvadın birgə əldə etdiyi əmlakın yalnız hər iki tərəfin qarşılıqlı razılığı ilə satışına yol verilməsi dolayısı ilə ər-arvadın müqavilə azadlığını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırmaq kimi qiymətləndirilə bilər. Əks halda, qanun imperativ normanın göstərişlərinə uyğun olaraq bağlanmış müqavilələri etibarsız hesab edir. Bu isə bir növ ər və arvadın müqavilə münasibətlərində iştirakını müəyyən çərçivəyə salır. Nəticədə, nəinki üçüncü şəxslərin hüquqları, həmçinin nikah münasibətlərinin stabilliyi təmin olunur.

Analoji məhdudlaşdırmalara məhkəmə praktikasında çox rast gəlinir. Xüsusən də, daşınmaz əmlakın satışında bu problemlər qabarıq şəkildə özünü göstərir. Belə ki, daşınmaz əmlakın alqı-satqısı zamanı qeydiyyatda olan yetkinlik yaşına çatmış bütün ailə üzvlərinin notariat qaydasında təsdiq edilmiş razılığının alınmasının zəruriliyi ilə daşınmaz əmlak mülkiyyətçisinin mülkünün özgəninkiləşdirilməsinin məhdudlaşdırılması ən sıx rastlanan vəziyyətdir. Əlbəttə, qoyulmuş bu limit təsadüfi deyildir. Bu hüquqi tənzimlənmə özündə ciddi hüquqi, sosial məsələni birləşdirir. Qanunverici bu yolla ailə üzvlərinin hüquqlarını və qanuni maraqlarını qorumaq, mülki dövriyyədə sonradan yaranacaq qeyri-sabitliyin və gələcək mübahisələrin qarşısını alır. Bu hallar ən başda konstitusion hüquqların təminatı kimi çıxış edir. Əks təqdirdə, daşınmaz əmlakın həmin əmlakdan qanuni istifadə edən şəxslərin razılığı olmadan özgəninkiləşdirilməsi gələcəkdə həmin şəxslərin əmlak hüquqlarının, xüsusən də istifadə hüququnun pozulması ilə nəticələnə bilər. Bu səbəbdən də qanunvericinin tətbiq etdiyi bu məhdudiyyət tək mülkiyyətçinin deyil, maraqlı şəxslərin də hüquqlarının müdafiəsinə təminat verir. Beləliklə, bu nümunədə ilk baxışdan biz müqavilə azadlığının məhdudlaşdırıldığını görsək də, özlüyündə bu məhdudiyyət digər şəxslərin hüquqlarının qorunmasına yönəlmişdir.

Müqavilə azadlığına qoyulan məhdudiyyətlər *məhdud əşya hüquqları* subinstitutunda daha aydın şəkildə özünü göstərir. Belə ki, mülkiyyətçinin malik olduğu əmlak üzərində sərəncamvermə imkanı bəzən digər üçüncü şəxslərin üstün hüquqları və qanuni maraqları ilə məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, girov qoyulmuş əmlak üzərində mülkiyyətçinin sərəncamvermə hüquqlarının məhdudlaşması, girovqoyanın müqavilə azadlığına sədd çəkməklə girov saxlayanın üstün hüquqlarını təmin edir.

Digər bir nümunə isə *istifadə hüququndan irəli gələn servitutla* bağlıdır. Əgər bir şəxsə başqasının torpaq sahəsindən keçmək üçün servitut hüququ tanınmışsa, torpaq sahəsinin mülkiyyətçisi həmin ərazini özgəninkiləşdirdikdə yaranmış servitut hüququnu ləğv edə bilməz. Artıq yeni torpaq mülkiyyətçisi mövcud olmuş servitut hüququnun varlığını qəbul etməli və üçüncü şəxsin istifadəsinə şərait yaratmalıdır. Və ya yaşayış sahəsinin icarəsi zamanı həmin əmlakın mülkiyyətçisi dəyişdiyi halda yeni mülkiyyətçi sözügedən icarə müqaviləsini ləğv və ya dəyişdirə bilməz, bu da öz növbəsində mülkiyyətçinin müqavilə azadlığına tətbiq edilən məhdudiyyətdir.

Bu kimi hallar onu göstərir ki, qanunverici müqavilə azadlığını yalnız tərəflərin sərbəst iradə azadlığı çərçivəsində deyil, həmçinin *üçüncü şəxslərin qanuni hüquq və maraqları fonunda da tənzimləyir*.

Bir sözlə, müqavilə azadlığının məhdudlaşdırılmasına dair üçüncü şəxslərin təsiri ilə bağlı hallar artırıla bilər. Göründüyü kimi, qanun bu cür hallar üçün qadağa yox, üçüncü şəxslərin hüquqlarının pozulmasının qarşısını almaq üçün *mühafizə yönümlü müstəsna rejim* müəyyən edir. Qoyulmuş

istisnaların əsas məqsədi, cəmiyyətdə balansı qorumaq, həmçinin mülki dövriyyədə *ədaləti, sabitliyi və hüquqların qarşılıqlı şəkildə müdafiəsini təmin etməkdən ibarətdir*.

Digər tərəfdən iqtisadi və sosial tarazlığın qorunması, ədalətsiz rəqabətin, inhisarçılığın və sosial qeyri-bərabərliyin qarşısının alınması üçün müqavilə azadlığı məhdudlaşdırılır. Xüsusilə, iqtisadi böhran və digər fəvqəladə hallar zamanı müqavilə azadlığının məhdudlaşdırılması daha da mühüm önəm kəsb edir. Məsələn, pandemiya dövründə ərzaq və tibbi məhsulların satışında süni qiymət artımının qarşısının alınması və əhalinin rifahını qorumaq məqsədilə kredit ödənişlərində güzəştlərin tətbiq edilməsi dövlətin müdaxiləsinin vacibliyini göstərən nümunələrdir. Bu baxımdan, dövlət təsirinin hüdudlarının müəyyən edilməsi önəmli məsələdir.

Həmçinin, müasir dövrdə rəqəmsal texnologiyaların inkişafı müqavilə azadlığında yeni konfliktlərin meydana çıxmasına səbəb olur. Smart-kontraktlar, onlayn xidmətlərə abunəliklər və rəqəmsal lisenziyalar kimi yeni müqavilə formaları hüquqi münasibətlərin tənzimlənməsində ənənəvi yanaşmaların yenidən nəzərdən keçirilməsini tələb edir. Rəqəmsal ticarətin genişlənməsi ilə birlikdə müqavilə tərəfləri arasında informasiya qeyri-bərabərliyi, avtomatlaşdırılmış müqavilə şərtlərinin ədalətliyi və istehlakçı hüquqlarının qorunması məsələləri daha da aktuallaşmışdır.

II. Müqavilə azadlığı və hüquqi məhdudsiyyətləri

“Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 460.1-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında qeyd edilir ki, “...*hüquqi dövlətdə mülki dövriyyə sahəsində hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi hər kəsin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi, mülkiyyətin toxunulmazlığı və müqavilə azadlığı, bu münasibətlərin subyektlərinin hüquqi statusunu müəyyənləşdirərkən ictimai və xüsusi maraqların tarazlığı, onların hüquqlarının həyata keçirilməsi və mümkün məhdudlaşdırma şərtlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı mütənəsiblik və tarazlıq meyarlarının gözlənilməsi prinsiplərinə əsaslanır*” [5].

Mülki Məcəllənin 1-ci maddəsində bu Məcəllənin məqsədinin üçüncü şəxslərin hüquqlarına xələl gətirmədən mülki dövriyyənin azadlığını onun iştirakçılarının bərabərliyi əsasında təmin etmək olduğu, əsas vəzifələr sırasında isə sərbəst bazar iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaratmaq, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək olduğu göstərilmiş, mülki hüquq *subyektlərinin iradə sərbəstliyi və müqavilə azadlığı prinsipləri* isə mülki qanunvericiliyin başlıca prinsipləri sırasında nəzərdə tutulmuşdur [3].

Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun həmin qərarında, həmçinin göstərilir ki, mülki hüquq subyektlərinin iradə sərbəstliyi olmadan azad sahibkarlıq fəaliyyəti və sərbəst bazar iqtisadiyyatından bəhs etmək mümkün deyil: “*Mülki Məcəllədə təsbit olunmuşdur ki, fiziki və hüquqi şəxslər mülki hüquqları öz mənafeələrini gerçəkləşdirmək üçün iradələrinə uyğun olaraq əldə edir və həyata keçirirlər. Onlar müqavilə əsasında öz hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirməkdə və qanunvericiliyə zidd olmayan hər hansı müqavilə şərtləri qoymaqda sərbəstdirlər*” [5].

Mülki Məcəllənin “Müqavilə hüququ” adlanan 20-ci fəslinin məqsədi müqavilə hüquq münasibətlərinə girən tərəflərin sərbəst iradə ifadəsi və bərabərliyi prinsiplərinə riayət etməklə və onların müqavilə maraqlarını qorumaqla mülki dövriyyənin azadlığını təmin etməkdir” [5].

Şəxslərin müqavilə azadlığı qanunvericilik çərçivəsində onların mənafeyini ödəyən və onlara lazım olan hər hansı müqavilə bağlaya bilməsi, onların iradə azadlığı ziddinə olaraq müqavilə bağlamağa məcbur edilməməsi, həmçinin qarışıq müqavilə növündən istifadə etmək hüququna malik olmaqla yanaşı, mülki (əmlak) dövriyyə iştirakçıları ilə azad surətdə *Məcəllədə nəzərdə tutulmayan*, lakin ona zidd olmayan müqavilələr bağlamaq imkanının verilməsində ifadə edilir. Əmlak dövriyyəsinə çoxsaylı müqavilələrdən istifadə edilir ki, həmin müqavilələrin əhatə dairəsi kifayət qədər genişdir və yerli hüquqşünasların doktrinal təfsirində şərti olaraq dörd qrupa bölünür:

- *Əmlakın mülkiyyətə verilməsi (əmlakın realizə edilməsi) üzrə müqavilələr* - məsələn, alqı-satqı müqaviləsi, dəyişmə müqaviləsi, bağışlama və s.;
- *Əmlakın sahibliyə və istifadəyə verilməsi üzrə müqavilələr* - icarə müqaviləsi, kirayə müqaviləsi, lizinq müqaviləsi və s.;
- *İş görülməsi üzrə müqavilə* - podrat müqaviləsi;

- *Xidmət göstərilməsi üzrə müqavilələr* - sığorta, saxlama, daşıma, kredit, bank hesabı, bank əmanəti, tapşırıq və s. müqavilələr [8, s. 93].

Bu müqavilələrin hər birinin hüquqi parametrləri Mülki Məcəllədə göstərilmişdir. Lakin elə müqavilə növləri vardır ki, influencer marketing müqaviləsi, dropshipping əməkdaşlıq müqaviləsi, hosting müqaviləsi və s. kimi innominat müqavilələr öz əksini Mülki Məcəllədə *tapmamışdır* və məhz müqavilə azadlığı prinsipinə görə, mülki dövriyyə subyektlərinin bu cür müqavilələr bağlamaq ixtiyarı da istisna edilməmişdir. Bu müqavilələrin tətbiqi üçün əsas zəruri şərt həmin müqavilələrin qanuna zidd olmamasına diqqət verilməsidir. Bu tələb Mülki Məcəllənin 390.1-ci maddəsinin tələbindən irəli gəlir. Göstərilən maddəyə əsasən, fiziki və hüquqi şəxslər müqavilə əsasında öz hüquq və vəzifələrinin, həmçinin müqavilənin qanuna zidd olmayan istənilən şərtinin müəyyən edilməsində sərbəstdirlər [3].

Mülki Məcəllənin 390-cı maddəsində müəyyən edilən müqavilə azadlığı Konstitusiyanın 29-cu və Mülki Məcəllənin 152.1-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş mülkiyyət, eləcə də Konstitusiyanın 59-cu maddəsində təsbit edilmiş azad sahibkarlıq hüquqlarının reallaşdırılması elementlərindən biri kimi çıxış edir [5]. Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu “Mülki Məcəllənin 460.1-ci maddəsinin bəzi müddəalarının şərh edilməsi barədə” Qərarında qeyd edir ki, qanunvericilik həmin tələbin fiziki və hüquqi şəxslərə azad surətdə müqavilələr bağlamaq və bu müqavilələrin məzmununu müəyyənləşdirmək təminatını verir [5].

Müqavilə azadlığının məzmununu formalaşdıran elementlər sırasında *seçdiyi kontragentlə müqavilə bağlamaq (və ya bağlamamaq), onun növü və formasını, habelə bağlanan müqavilənin şərtlərini, dəyişdirilməsinin və ləğv edilməsinin əsaslarını, o cümlədən müvafiq qiymətləri müəyyən etmək* azadlığı qeyd edilir [4].

Beləliklə, mülki hüquq subyektləri öz hüquq və vəzifələrini müəyyənləşdirməkdə və qanunvericiliyə zidd olmayan hər hansı müqavilə şərtləri qoymaqda sərbəstdirlər. Hərçənd ki heç bir azadlıq mütləq deyildir. Əks halda, hüquqlardan qeyri-məhdud dərəcədə istifadə xüsusi xarakterli mülki hüquq pozuntusu ilə nəticələnə bilər. “Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 747.1, 747-1.3 və 747-2-ci maddələrinin bəzi müddəalarının şərh edilməsinə dair” Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun Qərarında bildirilir: “O baxımdan qanunvericilik bu azadlıqları mülki dövriyyə iştirakçılarına təqdim edərkən hüququn ümumi prinsipinə müvafiq olaraq onların vicdanlı olmaları ehtimalından çıxış etmişdir” [6]. Bu hüquqa yalnız qanunla dövlət və ictimai təhlükəsizliyin, ictimai qaydanın, cəmiyyətin sağlamlığının və mənəviyyətinin qorunması, digər şəxslərin hüquq və azadlıqlarının, şərəfinin və təmiz adının müdafiəsi üçün zəruri olduğu həddə məhdudiyət qoyula bilər [3].

Elmi ədəbiyyatda müqavilə azadlığının 2 halda məhdudlaşdırıldığı qeyd edilir:

1. Mülki Məcəllədə nəzərdə tutulduğu halda;

2. Şəxsin könüllü götürmüş olduğu öhdəlikdən irəli gəldikdə, əgər bu öhdəlik qanunvericiliyə zidd deyildirsə.

İlk qeyd edilən hala uyğun nümunədə şəxsin mülki hüquq subyektliyinə malik olmaması halını şamil etmək olar. Mülki hüquq subyektliyi şəxsin mülki hüquq münasibətlərində iştirak etmək imkanı və ya qabiliyyətidir. Əgər şəxs mülki hüquq subyektliyinə malik deyilsə, onda onun müqavilə bağlamaq ixtiyarı da yoxdur. Həmin şəxslər müqavilə bağladığı hallarda, bu müqavilənin etibarsız əqd kimi hüquqi əhəmiyyəti olmur. Məsələn, ruhi xəstəlik və ya ağıl zəifliyi nəticəsində öz hərəkətlərinin mənasını başa düşməyən və ya öz hərəkətlərinə rəhbərlik edə bilməyən və buna görə də məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan sayılan fiziki şəxs mülki hüquq subyektliyindən məhrum olduğu üçün qanunverici imperativ olaraq həmin şəxslərin müqavilə azadlığını məhdudlaşdırır [8, s. 93].

Bununla yanaşı, bəzi hallarda qanun müəyyən subyektlərə müqavilə bağlamaq öhdəliyi də müəyyən edir. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsində müqavilə bağlamaq məcburiyyəti başlığı altında hər hansı müddəa nəzərdə tutulmasa da, qanunda nəzərdə tutulan hallarda subyekt müqavilə bağlamağa məcbur etmək olar [1].

Belə halda şəxsin müqavilə bağlamaqdan boyun qaçıрмаğa və imtina etməyə ixtiyarı çatmır. Məsələn, əgər müqavilə tərəflərindən biri bazarda üstün mövqe tutursa, şəxslərlə müqavilə

bağlamaqdan əsassız imtina edə bilməz [3]. Göründüyü kimi, qanun bəzi hallarda subyekt müqavilə bağlamağa məcbur etmək barədə qayda müəyyən edir. Bu isə müqavilə azadlığı prinsipinin tətbiqini istisna edir və məhdudlaşdırır.

Hüquq ədəbiyyatında bəzi müəlliflər müqavilə bağlamaq məcburiyyəti müddəasının müqavilə azadlığı nəzəriyyəsinə zidd olduğunu qeyd edirlər. Lakin müxtəlif ölkələrdə fərqli cür təzahür edən bu məhdudiyyətlər şəxslərin hüquqlarının çərçivəyə salınması deyil, əksinə inkişafını təmin edən vasitə qismində çıxış edir.

Belə ki, bəzi təsərrüfat subyektləri dominant mövqeyə sahib olmaqla inhisarçılıq fəaliyyətinə yol verirlər. Bu cür subyektlər, bazar iştirakçıları üzərində qeyri-bərabər şərtlər diktə etməklə azad rəqabəti məhdudlaşdırır, istehlakçıların mənafelərinə zərər vururlar. Bu səbəbdən, onların müqavilələrdə qiymət siyasətini tam sərbəst müəyyənləşdirməsi məhdudlaşdırıla bilər. Belə hallarda dövlət tənzimləyici orqanları məhsul və xidmətlərin qiymətlərinə nəzarət edir, bəzi hallarda isə bazar qiymətləri üçün icazə verilən maksimum hədlər müəyyənləşdirilir. Bu tənzimləmə tədbirləri, ilk növbədə, bazarlarda güc tarazlığını təmin etmək, iqtisadi iştirakçıların bərabər hüquqlarını qorumaq və tolerantlıq funksiyasını təmin etməkdən ibarətdir. Məsələn, çörək və benzin kimi ehtiyac duyulan istehlak məhsulları qiymət baxımından dövlət tərəfindən ciddi nəzarətdə saxlanılır. Dövlət bu məhsullar üçün ya sabit qiymət müəyyən edir, ya da onların süni şəkildə ucuzlaşmasının və ya bahalaşmasının qarşısını almaq məqsədi ilə satış üçün müəyyən edilən minimum və maksimum hədlər tətbiq edir. Eyni qayda dərman vasitələri üçün də keçərlidir. Əhalinin sağlamlığının təmini üçün dövlət qeydiyyatına alınmış dərman vasitələrinin qiymətlərinin yuxarı həddinin tənzimlənməsi Azərbaycan Respublikasının Tarif (Qiymət) Şurası tərəfindən tənzimlənir. Burada müvafiq preparatlar üçün tətbiq edilən ən yüksək satış qiymətləri açıq şəkildə göstərilir. Bu yanaşmaların arxasında duran əsas məqsəd bazarda yalnız güclü tərəflərin deyil, rəqabət azadlığını real şəkildə təmin etmək, eyni zamanda cəmiyyət üçün əsas olan məhsulların əlçatanlığını təmin etməkdən ibarətdir. Yəni dövlət sadəcə nəzarət funksiyasını deyil, həm də ədalət tərəzisinin bərqərar olunmasına köməklik göstərən mexanizm kimi çıxış edir.

Göründüyü kimi, bəzi məcburiyyətlər müqavilə azadlığının prinsipi ilə ziddiyyət kəsb etmir. Çünki cəmiyyətin maraqlarının təmin edilməsində, bazarda rəqabətin təminat altına alınmasında, ayrı-ayrı fərdlərin qanuni mənafelərinin qorunmasında göstərilən məhdudiyyət mühüm rola malikdir [1].

Ədalətin əsasını vətəndaşların bərabərliyi və nizamın qarantı olan qanunlara əməl etməklə yanaşı vicdanlılıq, dürüstlük təşkil edir. Bu kriteriya müqavilələrin davamlılığı və gerçəkliyi üçün vacib şərtədir. Bu, müqavilə azadlığının məhdudlaşmasına səbəb olur, amma etik və ali dəyərlərin yüksəlməsinə, hüquqi münasibətlərin ədalətli və vicdanlı şəkildə qurulmasına imkan yaradır.

Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 6-cı maddəsində mülki qanunvericiliyin prinsipləri qismində vicdanlılıq prinsipi qeyd edilməyə belə, sözügedən prinsip mülki hüququn əsas prinsiplərindən biridir [3]. Hər nə qədər vicdanlılıq prinsipinin hüquqi təhlili ayrı bir mövzunun predmeti olsa da, müqavilənin bağlanması zamanı tərəflər müqavilə azadlığı prinsipi kimi, həm də vicdanlılıq prinsipinə əməl etməlidirlər. Belə ki, hüquqi nizamlamanın kifayət etmədiyi hallarda daha universal bir qaydaya ehtiyac yaranır ki, həmin təminat latın dilindən tərcümədə “xoşməramlı”, “vicdanlı”, “dürüst” mənaları verən beynəlxalq hüquq termini “*bona fide*” ilə həll edilə bilər. İnkişaf etmiş hüquq sistemlərində, eləcə də Azərbaycan qanunvericiliyində vicdanlılıq adı ilə müəyyən olunan *bona fide* ümumi qayda olaraq təsbit olunmuşdur. Qanun nə qədər təcrrüatlı normalar müəyyən etsə də, hüquqların istifadəsi və öhdəliklərin yerinə yetirilməsi zamanı edilən hərəkətlərin hər birini tənzimləmək imkanına malik deyildir [2].

Bona fide müqavilə bağlayan tərəflərin vicdanla və ədalətli şəkildə hərəkət etməsini nəzərdə tutur. Bununla o fərdi azadlıqların da son sərhədini müəyyən edir. Əgər bona fide müqavilə azadlığı üçün məhdudiyyət hesab etsək, onda hər zaman müqavilə tərəflərindən birinin hüquqlarının pozulması ehtimalı ilə razılışıb onu qəbul etmiş olarıq. Bona fide prinsipi hüquq etikasının əsas qaydalarından biridir və məhz bu prinsipin təməlinə dayanan etik və əxlaqi dəyərlər müqavilə münasibətlərində tərəflər arasında etimadın formalaşmasını təmin edir [2].

III. Rəqəmsal inkişaf erasında müqavilə azadlığı

Müasir hüquqi tənzimləmələr yalnız etik dəyərlərlə məhdudlaşmır. Cəmiyyətin və iqtisadi sistemin inkişafı müqavilə azadlığının hüquqi çərçivələrinin yenidən nəzərdən keçirilməsini zəruri edir. Xüsusilə, rəqəmsal iqtisadiyyat, beynəlxalq ticarət meyarlarının müqavilə hüququna təsiri müqavilə azadlığının təkamülündə yeni tendensiyaların meydana çıxmasına səbəb olur. Bu baxımdan, müasir dövrdə müqavilə azadlığının inkişaf istiqamətlərini və tətbiq sahələrini araşdırmaq mütləqdir. Belə ki, müqavilə azadlığı *rəqəmsallaşma, beynəlxalq ticarətin qloballaşması və sosial-iqtisadi dəyərlərin dəyişməsi* ilə yeni hüquqi çərçivələrə uyğunlaşmaqdadır.

Günümüzdə rəqəmsal müqavilələr və smart kontraktlar kimi yeni hüquqi institutlar meydana gəlmiş, müqavilə azadlığının tətbiqi isə süni intellekt, blokçeyn texnologiyaları və ESG (Ətraf mühit, sosial və idarəetmə - ƏSİ) prinsipləri kimi amillərlə daha mürəkkəb hala gəlmişdir.

Rəqəmsal və ya elektron müqavilə tərəflər arasında elektron məkan vasitələrindən istifadə etməklə bağlanan və hüquqi qüvvəyə malik olan razılaşmadır. Bu müqavilələr kağız daşıyıcıdan fərqli olaraq, rəqəmsal formatda hazırlanır, qəbul edilir və icra olunur. Lakin bu müqavilələr smart-kontraktlarla eynilik təşkil etmir.

Smart-kontrakt (Smart contract - ağıllı müqavilə), elektron müqavilədən fərqli olaraq insan tərəfindən hazırlanmır, blokçeyn texnologiyası əsasında avtomatik icra olunan rəqəmsal müqavilələrdir və proqram koduna əsaslanaraq elə avtomatik qaydada icra edilir ki, insan faktorunun təsiri minimuma endirilir [7]. İnformatika və kriptografiya, eləcə də hüquq sahəsində tanınmış amerikalı alim Nik Sabo qeyd edir ki, ağıllı müqavilələrin məqsədləri etibarlı vasitəçilərə olan ehtiyacı, arbitraj və icra xərclərini, fırıldaqçılıq itkilərini, həmçinin zərərli və təsadüfi istisnaları azaltmaqdır [9].

Ağıllı müqavilələr “kodlaşdırılmış müqavilə” də adlandırılır. “Bu cür müqavilələr artıq hazır kompüter platformasında proqramlaşdırılaraq yerləşdirilir. Artıq müqavilədə tərəflər arasında olan münasibətləri tənzimləyəcək müddəalar, başqa sözlə, hüquq və öhdəliklər öz əksini avtomatik olaraq həmin proqramda tapırlar” [7].

Elektron müqavilələrin bağlanma prosesi isə fərqlidir. Bu münasibətlərin iştirakçısı olan təchizatçı müqavilə şərtlərini elektron formada, məsələn, veb sayt vasitəsilə təqdim edir. Sifarişçi bu şərtləri qəbul etdiyini təsdiqlədikdən sonra müqavilənin icrası həyata keçirilir. Müqavilə çərçivəsində ödəniş, xidmətin göstərilməsi və ya malın çatdırılması kimi proseslər yerinə yetirilir. Elektron müqavilələr rəqəmsal formatda saxlanılır və tərəflər istənilən vaxt onlara çıxış əldə edə bilirlər. Blokçeyn texnologiyası sayəsində müqavilələrin məzmunu dəyişdirilə bilmir və bu, tərəflər arasında etimadın yüksəlməsinə, eyni zamanda, rəqəmsal müqavilələrdə vasitəçilərin iştirakını azaldır ki, bu da xərclərin və vaxt itkisinin minimuma endirilməsinə imkan yaradır.

Digər tərəfdən elektron ticarət zamanı bank kartı məlumatlarının oğurlanması və maliyyə itkiləri kimi risklər alıcılar üçün ciddi problemlər yarada bilər. İstehlakçılar hüquqi müstəvidə yaranacaq problemlərin qarşısını almaqdan ötrü elektron müqavilələri bağlayarkən bir sıra vacib məqamlara diqqət yetirməlidirlər.

İlk növbədə, istifadəçilər yalnız nüfuzlu və etibarlı elektron platformalarda alış-veriş etməlidirlər. Beynəlxalq səviyyədə tanınan elektron ticarət platformaları güclü təhlükəsizlik sistemlərinə malik olduğu üçün burada fırıldaqçılıq riski nisbətən aşağı olur. Bununla yanaşı, elektron müqavilənin şərtləri diqqətlə oxunmalı və ödəniş prosesində istifadə edilən platformanın SSL (Secure Sockets Layer) sertifikatı ilə qorunduğuna əmin olunmalıdır. SSL, veb səhifə ilə istifadəçinin brauzeri arasında təhlükəsiz və şifrələnmiş əlaqə təmin edən rəqəmsal təhlükəsizlik texnologiyasıdır. SSL sertifikatları, istifadəçilərin veb səhifəyə daxil etdiyi məlumatların üçüncü şəxslər tərəfindən ələ keçirilməsinin qarşısını alaraq onların məxfiliyini qoruyur.

Əlbəttə, təhlükələrin və mümkün təhdidlərin önünə keçmək üçün elektron ticarət tənzimlənməsi və vətəndaşların maarifləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi vacibdir. Yalnız bu şəkildə elektron müqavilələrdən istifadə edən şəxslərin hüquqlarının qorunması və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mümkün ola bilər.

Digər tərəfdən, bu sahədə hüquqi tənzimləmənin olmaması ən böyük problemlərdən biridir. Hələ də smart-kontraktların hüquqi statusu bir çox ölkələrdə dəqiq müəyyən olunmayıb. Həmçinin smart-

kontraktların bir dəfə proqramlaşdırıldıqdan sonra geri qaytarılma imkanları məhduddur. Bu isə tərəflər üçün əlavə risklər yarada bilər.

Azərbaycanda smart-kontraktların geniş tətbiq olunmadığı görünür. Bunun əsas səbəbi bu sahənin yeni bir institut olması və hüquqi bazanın tam formalaşmaması və istifadəçilərin bu sistemlərə inamının aşağı olmasıdır. Hazırda blokçeyn texnologiyası və rəqəmsal müqavilələr üçün spesifik qanunvericilik aktları mövcud deyil. Elektron imzanın hüquqi tanınmasının və rəqəmsal ticarət platformalarının inkişafı bu sahənin irəliləməsi üçün vacibdir.

Müqavilə azadlığının məhdudlaşdırılması sosial həyatda və iqtisadiyyatda ədalətin, ictimai sabitliyin və iqtisadi balansın qorunmasını hədəfləyir. Dövlətin bu sahəyə müdaxiləsi (qanunvericilik anlamında) və ya nəzarəti mülki hüququn inkişafı, cəmiyyətin rifahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin müqavilə azadlığı prinsipi, həm hüquqi normativlərə, həm də etik və vicdanlılıq prinsiplərinə uyğun olaraq tətbiq edilməli və inkişaf etdirilməlidir. Bu, hüquqi münasibətlərin düzgün və ədalətli şəkildə qurulmasına, hər bir hüquq subyektinin hüquq və azadlıqlarının etibarlı şəkildə qorunmasına şərait yaradır. Eyni zamanda müasir tendensiyaları nəzərə alaraq sahibkarlara və hüquqşünaslara smart-kontraktların istifadəsi və üstünlükləri barədə təlimlər keçirilməli, bu sahədə beynəlxalq təcrübə öyrənilməlidir. Yalnız bu yolla rəqəmsal müqavilələrin tam hüquqi çərçivədə tətbiqi və ondan maksimum fayda götürülməsi mümkündür.

IV. Nəticə

Müqavilə azadlığı müasir mülki hüququn əsas prinsiplərindən biri olmaqla, iqtisadi münasibətlərin təşəkkülündə və mülki dövriyyənin hüquqi tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu prinsip fiziki və hüquqi şəxslərə hüquq və öhdəliklərini sərbəst müəyyənləşdirmək imkanı yaratsa da, onun tətbiqi istisna və məhdudiyətləri özündə ehtiva edir. İqtisadi münasibətlərin mürəkkəbliyi, rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı və ictimai maraqların qorunması zərurəti çağımızda müqavilə azadlığı prinsipinin hüquqi çərçivəyə salınmasını zəruri edir. Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyində müqavilə azadlığının həm hüquqi əsasları müəyyən edilmiş, həm də onun məhdudlaşdırılması hüquqi və sosial zərurət kimi öz əksini tapmışdır. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi və qanunvericilik bazasının müvafiq normaları bu vacib balansın qorunmasına, hüquqi sabitliyin və ədalətin təmininə xidmət edir. Lakin hesab edirəm ki, bəzi hallarda mövcud qanunvericilik köhnəlmiş, müasir tələblərə tam həcmdə cavab verməlidir. Odur ki, müqavilə azadlığı müasir tendensiyalar nəzərə alınmaqla ictimai maraqlar və sosial ədalətin təmin olunması naminə hüquqi mexanizmlərlə tamamlanmalı, rəqəmsal müqavilə münasibətlərinə uyğun qanunvericilik təkmilləşdirilməli və edilən dəyişikliklər özündə balanslı və ədalətli hüquqi tənzimləməni təmin etməlidir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Asgarxanov, R., Maharramov, S. Freedom of Contract: The Development Between Law and Liberty. *Azerbaijan Law Journal*, DOI: 10.61638/AQZM4307, No.3, 2024. P. 168-178. (in Azerbaijani / Əsgərəxanov, R., Məhərrəmov, S. Müqavilə azadlığı: hüquq və azadlıq arasındakı inkişaf. *Azərbaycan Hüquq Jurnalı*, DOI: 10.61638/AQZM4307, N.3, 2024. S. 168-178.)
2. Atakishiyeva, G. (2015). The Principle of Freedom of Contract and Bona Fide: Unlimited Freedom of Contract? *Baku State Univ. Stud. Law J.*, Issue 2, No. 1, P. 38–49. (in Azerbaijani / Atakishiyeva, G. Müqavilə azadlığı prinsipi və Bona fide. *Sərhədsiz müqavilə azadlığı? Bakı Dövlət Universiteti Tələbə Hüquq Jurnalı*, Buraxılış 2, N. 1, 2015. S. 38-49)
3. Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 2025 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi*, 2025).
4. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the Interpretation of Certain Provisions of Articles 399.3, 399.4, 445 and 449 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 2014 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 399.3, 399.4, 445 və 449-cü maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı*, 2014).

5. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the Interpretation of Certain Provisions of Article 460.1 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 2015 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 460.1-ci maddəsinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı*, 2015).
6. Decision of the Plenum of the Constitutional Court of the Republic of Azerbaijan on the Interpretation of Certain Provisions of Articles 747.1, 747-1.3, and 747-2 of the Civil Code of the Republic of Azerbaijan, 2020 (in Azerbaijani / *Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 747.1, 747-1.3 və 747-2-ci maddələrinin bəzi müddələrinin şərh edilməsinə dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiyaya Məhkəməsi Plenumunun Qərarı*, 2020).
7. Khalilov, Y. Electronic Contract – What Does the Legislation Say?. (in Azerbaijani / *Xəlilov, Y. Elektron müqavilə - Qanunvericilik nə deyir?*)
URL: <https://lent.az/xeber/sosial/elektron-muqavile-qanunvericilik-ne-deyir-40623717> (last access: 17.03.2025).
8. Sabir, S. A. Civil Law Course of the Republic of Azerbaijan. Volume I. Baku, Digesta, 2008. (in Azerbaijani / *Sabir.S.A. Azərbaycan Respublikasının mülki hüquq kursu I cild. Bakı, Digesta*, 2008.)
9. Szabo, N. View of Formalizing and Securing Relationships on Public Networks
URL: <https://firstmonday.org/ojs/index.php/fm/article/view/548>, (last access: 17.03.2025).

FREEDOM OF CONTRACT AND ITS LIMITATIONS: CONTEMPORARY TRENDS

FIDAN BAYRAMOVA¹

Abstract

This article analyzes the legal essence and normative foundations of the principle of freedom of contract, one of the fundamental principles of civil law. The study also explores the relationship between freedom of contract and the principles of private property and autonomy of will, as well as its legal significance in depth. Particular attention is given to the restrictive conditions applied within the framework of freedom of contract and the grounds for their establishment. The role of contractual freedom in the context of a modern free-market economy is assessed from both legal-theoretical and practical perspectives. The analysis, based on doctrinal literature, national legislation, and judicial practice, allows for the formulation of scientific conclusions and the proposal of relevant recommendations for the further development and improvement of the legal mechanisms governing freedom of contract. The study also explores the adaptation process of the principle of freedom of contract to new legal frameworks in the era of emerging technologies. It provides a legal analysis of the impact of electronic contracts, smart contracts, and blockchain technologies on contractual relations. Within this context, contemporary issues related to freedom of contract are examined against the backdrop of artificial intelligence, information security, and ESG (Environmental, Social, and Governance) principles. Particular attention is given to the existing regulatory gaps in Azerbaijan in this field. As a result, the importance of legally recognizing digital contracts and aligning national legislation with international practice is emphasized. The principle of freedom of contract, therefore, must be reconciled not only with legal norms but also with ethical and social principles in order to meet the challenges of the modern era.

Keywords: *freedom of contract, civil law, economic relations, restrictions, smart contracts, digital agreements, autonomy of will.*

---

¹ PhD student in Law / Department of Law / National Aviation Academy / Lawyer, The enterprise operating under the trademark "ART PLASTIK", Azerbaijan / email: ffbayramovaa@gmail.com

СВОБОДА ДОГОВОРА И ЕЁ ОГРАНИЧЕНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

ФИДАН БАЙРАМОВА¹

Резюме

В статье проанализированы правовая сущность и нормативные основы одного из основных принципов гражданского права — свободы договора. Предметом исследования также является подробное рассмотрение взаимосвязи свободы договора с принципами частной собственности и свободы воли, а также её юридической значимости. Особое внимание в работе уделено случаям ограничения свободы договора и основаниям для их установления. Роль свободы договора в условиях современной рыночной экономики оценена как с теоретико-правовой, так и с практической точек зрения. Анализ, проведённый на основе доктринальной литературы, национального законодательства и судебной практики, позволил прийти к научным выводам и выдвинуть соответствующие предложения по дальнейшему развитию и совершенствованию правовых механизмов свободы договора. Также в статье проанализирован процесс адаптации принципа свободы договора к новым правовым рамкам в условиях технологической эры. Особое внимание уделено правовой природе электронных договоров, смарт-контрактов и технологии блокчейн, а также их влиянию на договорные отношения. В этом контексте освещаются актуальные проблемы свободы договора на фоне таких современных явлений, как искусственный интеллект, информационная безопасность и принципы ESG (экологические, социальные и управленческие аспекты). Отдельно подчёркиваются нормативные пробелы, существующие в Азербайджане в данной сфере. В заключение подчёркивается важность юридического признания цифровых договоров и совершенствования национального законодательства с учетом международной практики. Делается вывод о том, что свобода договора должна согласовываться не только с правовыми нормами, но и с этическими и социальными принципами, отвечая вызовам современности.

Ключевые слова: *свобода договора, гражданское право, экономические отношения, ограничения, смарт-контракты, цифровые договоры, свобода воли.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 19.03.2025

Çapa qəbul tarixi: 17.09.2025

---

¹ Докторант / Кафедра права / Национальная авиационная академия / Юрист, Предприятие, осуществляющее деятельность под товарным знаком “ART PLASTIK”, Азербайджан / email: ffbayramovaa@gmail.com